

У милосердної богині з кам'яним серцем

Михайло Яцків

I

Осінній ранок заглядав до шпитальної кімнати і будив життя. Вертери[1] стелили ліжка, замітали, здоровші мароди[2] милися і підставляли умивальниці та зливали воду цинковими черпаками слабшим. Старий інвалід чесався сидючи і шепотів молитви. В куті на чотирьох ліжках лежали ті, що були між життям і смертю. Звідти долітали тяжкі віддихи, стогнання і зітхання. Один з півотвореними очима хропів, один терся водночас попід ніс й оглядав нігті. Повидів ту роботу вертер і бомкнув:

— Не далекі твої гони, небоже. До полудня та й буде по тобі.

Далі лежали два горілиць, мимрили в гарячці смертельними голосами і подобали на мерців. Тих, що повставали і помагали вертерам, було п'ятьох: два улани, два інфантеристи та один канонір — всі епілептики. Держали їх тут через 48 днів, а на табличках над їх ліжками було написано: Zur Constatierung[3].

Інфантерист Дронюк, чорний крепкий парубок, сів на край ліжка і заложив руки; канонір Гресюк, білявий, утлий хлопець, підійшов до нього:

— Ов, Дронюк, ти чого так посоловів?

Дронюк рушив плечима і глядів далі в землю. По очах і лиці видно було, що жерла його меланхолія.

Інші також це завважили.

— А йому що сталося? Сночі прибагав[4] так, що мене ще тепер від сміху під грудьми коле, а нині встав такий, як би йому жили підтяв!

Як повиділи, що він уперто мовчить, то перестали займати його.

Інфантерпст Сидір, добродушний хлопчисько, вештався по цимрі[5] і помагав усім.

— Але ж то мене голова болить, — скаржився він.

— Ой, ти все лиш з тою головою, — закинув вертер.

— Але нині так мене скипає, що аж в очах тьмиться.

Улан плентався тяжким, лінивим кроком і гломедав хліб.

— Улан! — кликнув вертер, — ти мився?

— Мився.

— Хто видів?

— Ні, ні, він не мився, я не видів.

— Та й я не видів.

— Та й я ні.

Улан всміхався розлізло і ремигав далі. Вертер улютився.

— Ади, який мудрий! Лише пролупив очі, та й зараз до хліба! То ще раз лінє! А ти не міг би помочи дещо, лише зазираєш, куди ворони літають!? То ще десь оферма[6]

була з тебе, ніякого стиду не маєш! Ади на Сидора, та то дівчак супроти тебе, а всьо робить, о, диви, твоє ліжко застелив! Іди, бо як скажу пану регіменцгерцови[7], то будеш видів! Най, Сидорку, не стели йому більше, пай собі сам стелить! Чекай, запряжу його нині до коритаря! Будеш шурувати підлогу, що здохнеш!

Улан докінчив хліб і ніби брався до роботи. Через те лінивство ніхто не любив його.

От він ніби поправляє біля ліжка свого камрата і пасе оком вертера й всміхається. Нараз гейби його щось цукнуло, він випростувався і вдер собою до підлоги.

— Йой, вертер, біжи, біжи, біжи!! — кликав марод з пов'язаною погою.

Вертер вибіг з мародцимри[8], а хворий на ногу взяв свою палицю.

— Хло', ти чого аж тут приліз розщипати собою? А підеш звідси!

Намахував палицею, буцім хотів відганяти його.

Деякі сміялися.

Вбіг вертер з лікарем.

Підняли улана на ліжко, лікар став живо підтягати йому повіку, потім взяв одною рукою під коліно, а другою вдарив зверха, відтак вколов іглою поза ніготь, а улан метався, як риба, і тяжко було розслідити його. Вкінці утих.

— Вже його пустило, — сказав лікар і вийшов.

На коридорі загомонів дзвінок.

Вертери взяли "бас" — широку дерев'яну скриню з шальками, як би висув із сушарні, і пішли по зупу.

Настала тишина і мовчанка.

Гресюк розв'язав клунок, взяв чисту сорочку і хотів убирати.

Втім Дронюк скочив як навіжений і з пришибленим зойком гепнув на лице і в тій же хвилі випростувався на рівні ноги й упав горілиць.

Гресюк настрашився, прибіг піднімати його і — упав на нього. Розшивалися оба на собі. Обом виступила піна. Дронюк скреготав зубами, товк головою до підлоги, бив руками і ногами, затискав п'ястуки, аж кров виступила з-поза нігтів, і лебедів, немов крізь сон, якісь неясні слова, щось як: "мамо, мама", а Гресюк товкся поперек нього.

Мароди дивилися на ту сцену.

— Боже, боже, яке те життя людське. Де стільки сили набереться в християнині на такі муки?

— От, ковірїю півроку на ту ногу, але волю вже се, ніж хоч раз отак. Господи, борони та заступи від такого.

— Де ті вертери потеклися, що так довго їх нема?

Гресюк скотився з Дронюка і втих, а Дронюк ще кидався. Червоний, як грань, піт ллявся цюрком з нього.

Врешті і він утих.

Лежали оба побіч себе покровавлені, як на війні. Лежали тихо, непорушно. З далеких сторін звела їх падавка на спільну дошку. Звела їх недовірливість бранкової комісії, щоб побавитися їх мукою, бо їх діди і тати ще мало були на позорищі.

Вставали оба смертельно помучені, стогнали і втиралися. Нараз глипнув один на

одного і витріщив очі.

Гіркий сміх скривив мервецькі лица всіх хворих.

— Рано і ввечері клену і молюся — боже, забери мене з сего світа! Бодай я не дочекав отак мучитися! — лебедів сухим голосом Гресюк.

Поволоклися оба як підвіяні на свої ліжка і заснули скоро.

Вертери принесли зупу і паювали межи хворих.

По сніданню помили шальки і знов стало тихо.

Знов загомонів дзвінок.

Вертери вибігли.

По часі дався чути стук, очі хворих звернулися в той бік, двері відчинилися нарозтвір і до цимри внесли вертери цувакса[9], покровавленого і позавиваного так, що видко було лише зажмурені очі.

— Хто то? — спитали всі нараз.

— Ерзац-резервіст з підрізаним горлом, — сказали вертери і саджали його на порожнє ліжко.

— Що!? Ерзац-резервіст! Не міг два місяці витримати!? А він чого різався?

— Та йди і спитай його!

— А жиє ще!

— Та жиє.

— Ов, якийсь маркірант![10] Ти, хло', не міг ліпше потиснути, аби-с був цілком зарізався?

— От, дай покій, не буди; хто знає, яке його було.

— Та аби не знати яке, то я би не різався. А гвер від чого? Кульку в люфу, а з люфи в голову — та й уже.

Вертери знов вийшли.

— За кілька хвиль внесли іншого.

— А сему що хибує?

— Скочив з другого поверха і поламав собі ребра і ноги і потовк крижі. Він не цувакс; ми перенесли його згори, бо там нема місця. Він вже тут далі рік.

Цього ніхто не брав на сміх, лише один зітхнув. Відай, набилювалося якесь криве слово, але згадав за свою біду і за гріх та й умовк.

— Мо, ня, вертери! А ви ще йдете? Та буде вже тут тої біди!

— Ще одного маємо принести, — сказали вертери і вийшли.

Через час внесли третього.

Мароди зареготалися.

— А сему чи не пархи на голові, що так 'го файно позавивали, як дівку до шлюбу?

— Зшивали йому голову, бо напали на нього два п'яні улани і порубали.

— Певно, через дівку?

— Дідько його знає.

— А він що за один?

— Канонір. Він як фалатнув одного своїм праником, та й голова надвоє, а від

другого дістав своє. Але мощна біда! Міркуйте собі: зайшов з порубаною головою від цитаделі через ціле місто, аж на свою касарню[11].

— Цсс, о, з сим не зачіпайся!

Канонір піднявся на лікті, очі і ніс виглядали понуро, як з-під шолома.

— Не бійся, фасольнику, — простогнав він. — Якби мені так, як тобі, то гарцював би тепер з канонами по діброві, а не гнів отут і жер зупу задурно!..

О десятій годині прийшла візита.

Два молоді лікарі і два капрала — санітети: один ніс скриньку з ліками та інструментами, другий книжку, перо й каламар. За ними прийшов полковий лікар. Позаписували цуваксів і почали переходити по черзі попри кожного хворого. Змінювали написи на табличках і відповідно до гарячки приписували страву.

Прийшли до того, що скочив з другого поверху.

Полковий лікар, середнього росту, сивий, з бритою бородою і добрими очима, взяв його за живчик і спитав:

— Як же там, синку?

Вертери зняли з хворого покривало.

Тут нехай всяке щире серце спиниться.

Поламані ребра, ноги, руки, побиті крижі, вкриті чорними ранами, кості стреміли, як осмалені скіпи. А життя тліло ще в тій нужді мук. Його очі світилися мертвим блиском. Як побитий птах. Обертали його, як кусень дерева, обкладали бавовною і перев'язували.

Регіменцгерц заломив руки і хитав головою. Відтак погладив його, як дитину, і промовив:

— Ой ти, бідаку, бідаку! Мученику, мученику!

У відповідь на це слово покотилися дві грубі сльози по жовтім лиці марода.

Візита вийшла.

Тепер брали вертери по одному з тих хворих, що не могли ходити, на ноші і несли їх до операційної зали.

Звідти долітали зойки, писки і лайка.

Білозора, що болів довгі місяці на ногу, внесли блілого і положили на ліжку.

— А що? — спитав сусід.

— А що ж би... перевили та й казали, що, відай, треба буде втинати ногу. Там саме втинали одному. Як подивився я, то аж ми в очах потемніло. У спали його, обтяли шкіру наоколо ноги, як кору на дереві, закотили вгору і різали кість пилкою. Марод пищав крізь сон і сіпався, як перший-ліпший з отсих, що мають **тогу** слабість. А один з болю поздирав з себе всі перев'язки... Ви кажете не раз, що я студеного серця, а я чую лише, що моя душа дуже зламана. Так здається, перековиріти отут сім місяців, то не щобудь. А моя рідня? Думаєте, що вона має до мене те серце, що вперед? Гадаєте, що вона від тих моїх болів не ствердла? Ствердла, зіпсувалася так, як ми всі тут. Бо такий, що вмирає, а не може вмерти — стає ненависним для людей і для себе. У війську нема поезії.

Засичав з болю і не міг здержатися від сліз.

— Ото, чоловічку, і що ж я тепер буду робити без ноги? І все те через дідьчу римунду!

Але в тій хвилі заціпив зуби, аж губа закровавилася і процідив понуро:

— А знаєте, звідки то всьо? Оті муки і зойки, які оглядає оце пекло?

— Звідки?

— Звідти, що наші газети і петиції — сміття, а наші посли — с-с-с-с. Скажу вам ще одно: добре так, а як буде гірше, то се мене також не здивує, бо кожний нарід мас те, на що заслуговує!

Зімлів.

II

Коло старого інваліда спрятував вертер і рушив йому якусь дрібничку на шафці. Інвалід заметушився і, стогнучи, зачав сварити опалим голосом, а його схоровані очі косилися, як у постріленого яструба.

З полудня прийшла його жінка і ще якась бабуса. Принесли старому булок і вина. Обі в хустках сиділи і нипали коло хворого, як мухи коло заголомшеної мухи.

Сонце заглянуло крізь вікна під стелею, Гресюк встав і вбирався. Гіренький був його хід, як тої курки, що встала з гнізда. Натягнув плащ і вийшов на шпитальний город.

Не було студено, сонце всміхалося крізь жовтолисті липи, але він був так ослаблений, що здригався перед подихом вітру. Сів на лавку під липою і дивився, як зів'яле листя рухалося по землі. Крутилося, піднімалося, як би хотіло підлетіти до своїх галузок. І він відпав від своєї галузи, як той лист... Ет, що там!

От, курити нема що! Гей, не знають люди зі світа, що то є, як жовнір не має тютюну або на картку до своїх!

Два вертери надійшли з ношами і станули спочити.

— Де ж ви те несете?

До трупарні. Улан.

— Який улан?

— Таже тут на ношах.

Гресюк відхилив простирadlo: під ним лежав мервець, а він навіть не спостеріг його вперед, як би на ношах нічого й не було.

— Скоро затираються тут сліди по чоловіці.

Пішли.

Гресюк гладив рукою по руці, як старець, і шептав:

— Грій, сонечко боже, грій. Не загірло ти мене навесні, то загрій хоч восени. Не зазнав я тепла та й нікого не мав. Так якось ховався у студені, на самоті. Здасться, що перший раз так мене грієш. Коби можна спочити так навіки і дивитися...

Збудив його звук сопілки. Кинувся шукати її. Це в гарнізоновій казні вигравав хтось козака. Гресюк станув під заґратованими вікнами.

Спів, регіт, тупіт і дзенькіт кайданів до такту. Захриплі голоси в'язалися в понурий і

дикий хор. Безнадійність, неволя і розпука віяла з нього. Хоч було це на другім поверсі, а здавалося, що та чорна луна летіла з-під землі, з чистилища. Між арештантами зчинилася бійка. Гатилися кайданами по головах. Сопілка додавала чортівської охоти.

Один арештант держався ґратів і плюнув вдолину. Гресюк уступився, арештант пустив до нього прикре слово.

— Я тобі, брате, не дивуюся, — вповів Гресюк. — Я знаю, що навіть ангел на ланцюгу став би ся чортом.

Арештант подумав, а по хвилі відповів:

— Правду, брате, кажеш. Вибачай!

Пустив ґрати і зсунувся вдолину.

На город вийшов капітан, середніх літ, без шаблі, з двома вертерами. В драних панталонах, похнюплений, як водонос, закурював від вертера цигаро і салютував йому з низьким уклоном, а другий подав йому руку, потрясав нею, потім взяв його "за пан-брат" під рамено і так пішли.

Гресюк глипнув допитливо на першого вертера, що стояв ще і всміхався за капітаном.

— Варіят, — пояснив вертер. — Зійшов на таке через свою жінку.

Вітер підняв листя і поніс за капітаном.

Кількох мародів вийшло на город.

Пожовклі лиця, в очах дрімала скритість і хвороба злочину. Далі вірити годі, що на світі є ще якесь здоров'я.

Та Гресюк помилився. На город вирипула панночка, свіжа, як рожа, прийшла "зі світа" і внесла з собою чари свободи й здоров'я. З'явилася в цім пеклі нудьги і смерті, як ангел. Жовнір вийшов за нею, обоє взялися під руки і пішли до лавки в куті города. Він викрадався ночами до неї, перелазив мур, як кіт, аж раз прихопили його і призначили до маринарки. Завтра повезуть його на кілька літ до Полі над Адрійське море.

III

Ніч.

Тихцем встає Білосор, підсувається на кулі[12] до Гресюка шепче:

— Видиш всіх тут?

— Виджу.

— З ними так само, як з нами. Кращу половину нашого віку ми вже пережили, а як пережили, то знаєш.

— Знаю.

— Ну, то лежи тихо, ані рушся. Те, що буде, — не цікаве.

Білосор висунувся на ліжко найближчого товариша, приляг йому грудь коліном, одною рукою схопив за горло, а другою заткав губу.

Зчинилася метушня, глухе скавуління, як би хто пса душив в міху — і стало знов тихо.

Білосор ліз по черзі з ліжка на ліжко.

З Гресюка лляв піт, голова як в полум'ю.

Врешті гробовий спокій привалив цілу кімнату. Ліжка подібні до гробів, залізні штаби в головах — до хрестів, на них таблички з іменами. Деяка табличка калатала, як гомілки кістяка.

Двері рипнули, як би під серце стуленим списом вколов. Білосор поліз, як тигр, до дальших кімнат... З цілого шпиталю стала одна величезна трупарня.

Нараз задрожали мури і почали валитися, стелі і стовпи розпадалися на всі боки, а між ними шибав Білосор, як шалена хмара. Гресюк прокинувся, облитий потом від гарячки, і зітхнув.

На столі дрімав вертер, спертий на руках. Перед ним блимала оливна лампка в умивальниці, метала світло на стелю і горою на стіні, а долом зробилася бездонна чорна пропасть, в якій стогнали молоді люди.

Ген сходами гомонів дзвінок і чути було кроки. Це йшов священик на другий поверх, до тих, що вмирили на глуханню[13]. Дзвінок і кроки втихали, то знов будилися. Видно, багато було там роботи.

Гресюк глянув на Білосора, він не спав.

— Ви кидалися в сні і кричали, — сказав Білосор, — і я також збудився. Такий милий сон снівся мені. Десь я далеко в своїм ріднім селі і десь перед нашою хатою так ясно сонце світить, аж за очі ловить. Зелене жито леліє, а його зелень така ясна, якої я ще не видів. І приходять вороги до того жита, і не жати, але косити його хочуть, а я як ухоплю бучагу, як стану їх прати — геть вигнав і...

Білосор урвав.

Дронюк зачав бити собою на ліжку і злетів на землю. Кликнули вертера.

Було по півночі, і знов всі поснули...

Рано понесли Білосора до операції. Гресюк надслухував цілою душею і тремтів усім тілом.

— Ну і що ж? — спитав він Білосора, як саджали його на ліжку.

— Сказали, що нога гоїться і не треба втинати.

Гресюк радувався.

Білосор моргнув до нього і показав на одного марода.

— Дивіть, він ходить, а за ним снується смерть, видите? Вона, погань, за нами всіми так волочиться.

Гресюк глядів на страшного, як смерть, жовніра...

Прийшов капрал і прочитав двох, що мали виходити на волю.

Білосор і Гресюк гляділи заavidно на їх радість. Багато хворих пересипалося, лише вони ковірїли, немов мали цілий свій вік тут перемучити.

— Люди йдуть, Білосоре, а на нас не прийшла ще черга.

— Не журіться, переспимо свій час, а відтак виженуть нас, як телята на зелену пашу.

— Коби-то можна лежати каменем.

— Ви бачили золотий напис на сім шпиталі: "Charitas"? Милосердна богиня, хе, хе.

Білі в неї груди, але серце кам'яне...

До хворого з поламаними ногами і ребрами приступив жовнір і подав лист.

Скляними очима глянув він на письмо, оглядав кождо дрібничку, як би хотів навіки заховати в пам'яті.

Просив шепотом, аби прочитати.

Жовнір сів біля нього і читав:

"Дорогий сину!

Доношу тобі, що з ласки бога ще живу і зичу тобі здоровля і поведження. Рік вже минув, а від тебе нема ніякої відомості. Гадав я, ховай боже, що ти вже вмер, та вїт казав, що була би чорна картка прийшла. Значить, що ти, богу дякувати, живеш, але що діється з тобою, як тобі поводитьсь, того нічо, а нічо не знаю. Дорогий сину, серце мені з жалю крається, що маю тобі нині донести смутну відомість. Най мені Господь простить. Твоя мати вже небіжка. Най її бог прийме до царства небесного, а тобі най дасть силу і розраду. Бідняга дуже банувала за тобою, побивалася, як ластівка, до останнього духу питала за тобою, казала, що якби тебе ще хоть раз увиділа, то віджила би, може. Нанашко Максим ледве її втихомирив. Наказував, аби так не тужила, бо її жаль постелить тобі до смерті смутну дорогу, а вона закривала лице руками, душилася і так мовкла. Прийми її останнє благословення, сину. А я також не надіюся увидіти тебе. Синашу, синашу! Ти далеко, а я тут без ніякої помочі на нищету сходжу. Лічу свої старі дні та гірку нудьгу і неміч гризу. Туск каменем груди давить, в горлі душить, огнем пече".

Хворий відвернув голову і рушив рукою до читаючого.

— Пожди трохи.

Рясні сльози покотилися по жовтім нерухомім лиці. Шептав, як би молився.

— Боже, боже, потний боже, забери мене з сего світа. Жовнір читав далі.

"Виволочуся вечером у луг, трава, як барвінок, пай на косовицю минув, праця марно пропадає, бо нема твоїх рук, нема тебе, аби станув з косою. Кервавими сльозами кличу: Вернися, вернися, мій сину! Трава хлипає, земля плаче за тобою!"

— Ой, чи не він. На т і м світі хіба стане з косою, — втрутився голос із сусідньої постелі.

Жовнірові, що читав, жаль завертівся в горлі. Хворий вдивився в стелю і шептав в дусі:

— Боже, змилуйся наді мною, відпусти мене...

Жовнір читав далі.

"А я стою, туманію, в землю западаюся, а ніч підкрадається, як злодій, гасить мій просвіток, прилягає надію і посувається з моїм туском далі й далі. Сповиває землю, небо, цілий світ. Така чорна, тяженька, безконечна ніч".

Лист кінчився поклоном і поздоровленням, але хворий вже не чув того.

Вертери прибігли до нього й хрестилися...

1905

[1] Санітар.

[2] Хворий.

[3] Для розслідування.

[4] Вигадував.

[5] Кімната.

[6] Нездара.

[7] Полковий лікар.

[8] Кімната для психічнохворих.

[9] Новоприбулий.

[10] Симулянт.

[11] Казарма.

[12] Милиця.

[13] Тиф.

Джерело: Яцків М. Ю. Новели. — Львів: Каменяр, 1985.